

spisovatel-vyprávěč: „Shledal jsem se býti otrokem, ukovaným k vysilující práci a závislým na vůli, vlastně libovůli jediného člověka...“ Ztroskotání přátel, bídný stav národa, který ztratil naději a elán svého obrození, i osobní závislost na „bezcitném egoistovi“ žene spisovatele na pokraj sebevraždy. Odmítne ji s představou, že zápas za spravedlivý pořádek nekončí, že „spásná hvězda lidskosti“ potřebuje lidi, kteří ji alespoň nepouštějí ze zřetele, nemohou-li již prakticky usilovat o polidštění světa. V románu *Mesidš* (1883) se z vyhnanství vrací do vlasti někdejší účastník revoluce r. 1848. Chce být spasitelem umění, ponižovaných a chudých, ale je zaskočen strnulostí v Čechách a při novém útěku z rodné země končí sebevraždou. *Moderní upíři* (č. 1879) zpodobují konflikt mezi starším, rozšafnějším, a mladším, dravě bezohledným pokolením českých podnikatelů. Kořistnictví se tu chápe jako mrav lidí, kteří se chtějí prosadit a získat moc. Z úmyslu napsat „široce založený kulturně historický román“ vzešla pouze expozice o počátcích dělnického hnutí ve smíchovských kartounkách kolem r. 1824 (*Štrajchpudlíci*, 1883).

K beletrizujícímu podání nebo k dokumentárně založené montáži tíhnou četné Arbesovy studie o českých i cizích umělcích a politicích výjimečného údělu. E. A. Poea, Machiavelliho, St. Simona a další kreslí jako otroky vášní hynoucí namnoze uprostřed života, protože je zaskočila láska, bída, nepřítel mocných a v okamžiku nejkritičtějším pak vlastní povaha (*Záhadné povahy*, 1884). K psychologii umělecké tvorby se pokoušejí pronikat studie dodatečně zařazené do knihy *Z duševní dílny básníků*. Největší význam kulturně historický si uchovávají Arbesovy průkopnické práce o Máchovi, Nerudovi, Sabinovi, o herci Krumlovském.

V jedinečné šíři, obžalobné útočnosti a groteskní i satirické nadsázce zpodobil Arbes českou společnost zradivší demokratické ideály svého obrozenického vzestupu a roku 1848. Nejtrvalejší uměleckou životnost vykazují romaneta, vypovídající o neuvěřitelné fantastičnosti reality, o moci náhod a okolností, které se vnucují jedinci a určují jeho životní dráhy, o schopnosti člověka poznávat a o nemožnosti radovat se z poznaného.

Jindřich Šimon Baar

/ 1869 - 1925 /

Prozaik, v jehož nejlepších dílech se spojuje sociální i vlastenecký cit a láska k rodnému Chodsku s důvěrnou znalostí života vesnického lidu, jeho historických tradic, myšlení a zvyků. Ve svých prózách ze života sedláků a venkovských kněží Baar navázal na realistickou tvorbu z konce 19. století, zejména na povídkové práce K. V. Raise a na Jiráskovy Psohlavce.

Jindřich Šimon Baar pocházel ze selského rodu. Narodil se 7. 2. 1869 v Klenčí, gymnázium absolvoval r. 1888 v Domažlicích. Vzhledem k finančním obtížím, v nichž se ocitl otec právě v době Baarovy maturity, vyplnil syn matčino přání a místo na filozofii, po jejímž studiu toužil, vstoupil na pražskou bohosloveckou fakultu. Již zde zájem o literaturu a zejména perspektiva, že se jí snad jednou bude moci po vzoru lidového spisovatele – „kukátkáře“ kněze V. Kosmáka také věnovat, mu pomáhaly překonávat tuhý kázeňský režim semináře. Po vysvěcení na kněze (1892) působil jako kaplan na různých místech v Čechách (Přimda, Spálené Poříčí u Blovic, Stochov, Ořech, Unětice). Roku 1899 se stal farářem v Kloboukách u Slaného a r. 1909 se vrátil jako farář do Ořechu. Občanský i umělecký Baar přilnul k hnutí Katolické moderny, která vznikla r. 1895 a která se od samého počátku netěšila valně přízni vyšších církevních kruhů, protože vedle snahy o sblížení katolické literatury s uměleckými proudy moderní české i světové literatury si kladla za cíl také všestrannou reformu církevních řádů, jejich přizpůsobení nové době. Baar přispěl spolu s dalšími autory, zejména X. Dvořákem a S. Bouškou, do jejího literárního almanachu *Pod jedním praporem* (1895), který však umělecky pro značnou autorskou šíři vyzněl velmi problematicky a jemuž se tak nepodařilo splnit cíl, který si Moderny na literárním poli kladla. Baar soustavně přispíval do orgánu *Moderny* *Nový život*, kde otiskl téměř všechny své významnější rané prozaické práce. Později vstoupil do Spolku českých spisovatelů *Máj*, což zároveň znamenalo rozchod se skomírající Modernou. Po vzniku samostatného státu se Baar stal předsedou obnovené Jednoty duchovenstva českého s nadějí, že nyní bude možné uskutečnit všechny církevní reformy, o něž usilovala část kněží již před válkou, zejména smířit katolickou církev s národem. Avšak i nyní Jednota narazila na prudký odpor církevní hierarchie a Baar znechucen poměry se dal r. 1919 dobrovolně penzionovat. Odebral se do rodného Klenčí, kde strávil poslední léta života a kde také 24. 10. 1925 zemřel.

J. Š. Baar začínal svou literární činnost verši, a ačkoliv je psal po celou dobu své tvůrčí práce, těžiště jeho tvorby je v próze. Jeho rozsáhlé dílo se soustřeďuje ke třem hlavním tematickým okruhům: k sociálním podmínkám a způsobu existence českého venkovského kněze, k životu českého sedláka a konečně k formám a projevům vlastenectví českého venkova a jeho zápasu s odnárodňovacím živlem. Všechny tři tematické roviny se nakonec setkaly v Baarově chodské trilogii, historickém a národopisném obrazu života Chodstva v předvečer revoluce r. 1848. Z hlediska autorova tvůrčího vývoje pak lze v jeho pracích rozeznat dvě výrazná období. První, v němž s neskrývanou snahou po dosažení nápravy sleduje některé dobové projevy, jež se ho dotýkají jako člověka i jako kněze; tato tendence dosáhla své krajní meze v třídlínných *Mžikovských obrázcích* (1909, 1910, 1914), kde s otevřenou výchovnou snahou, zabíhající až v kazatelství, vytváří exempla pro základní tezi o vině, již vzápětí následuje trest, nebo kde dává až v pamfleticky

deformovaném obraze průchod svému rozhořčení a kde vystupuje jako horlivý mravokárce, konzervativní odpůrce liberalismu a staromilský ctitel upadajících forem vesnického folklóru. V druhém období pak Baar, aniž mění svou dosavadní tematickou orientaci, zbavuje se této tendenční vyhrocenosti a dospívá k velkým, dějově bohatým dílům, v nichž detailní líčení prostředí koresponduje s psychologickým zájmem o výrazné lidské typy vykreslené s realistickou drsností a kritickým zaujetím.

První Baarovy povídky a novely zaujaly spíše neobvyklostí tematiky než způsobem zpracování. Spisovatel v nich totiž neváhal na jednotlivých výrazně vykreslených typech zveřejnit otázky, které dosud patřily k přísně střeženým vnitřním záležitostem katolické církve. Již jeho prozaická prvotina *Cestou křížovou* (č. 1899) poukazovala na ubohé sociální postavení venkovského kaplana a na potíže, s nimiž se střetává při pokusech o uskutečňování svých reformních ideálů. Pak následovala série novel, jež většinou byly sice publikovány samostatně, ale pro něž autor volil souhrnný název *Farské historky*. Baara v nich nadále znepokojovaly osudy venkovských kněží, jejich konflikty se světskou i církevní hierarchií i úděl farských hospodyň, instituce vzniklé jako důsledek celibátu (*Farská paměťka; Žebračka*; obě č. 1900).

Přechod mezi „nápravnými“ prózami a spisovatelovým vrcholným tvůrčím obdobím tvoří jedno z jeho nejznámějších děl *Jan Cimbura* (1908). Nová vesnická tematika se však v Baarově díle ozvala již dříve, nejvýrazněji v povídce *Pro kravičku* (č. 1904), v dramaticky líčeném příběhu s idylickým koncem o chalupníkovi a jeho těhotné ženě, kteří podstoupí útrapy v pokračujícím cizím prostředí na stavbě v Bavorsku, aby si vydělali na kravičku. Jestliže tu však šlo o obrázek ze života, v Janu Cimburovi Baar život výrazně stylizuje, aby vytvořil jednostranný, idealizovaný typ tradičního jihočeského selství, příklad síly, udatnosti, ale i životní zralosti, moudrosti a rozvahy. Tedy toho, co ve svých realističtější založených dílech u svých krajanů často postrádal (v románu *Poslední rodu Sedmerova*, 1908, ztroskotají pokrokové snahy o rolnický cukrovar na zištnosti sedláků) a co by jim rád vštípil ve chvíli, kdy začal pociťovat nebezpečí nových hospodářských a myšlenkových proudů, jež přicházejí na vesnici s rozvojem kapitalismu a v nichž viděl ohrožení dosavadního patriarchálního rázu kraje. Příběh se skládá z jednotlivých epizodických scén, v nichž Cimbura vzorově reaguje na rozmanité události, jak je přináší čas. Přitom však dějový tok knihy není vymezen těmito vnějšími událostmi, nýbrž průběhem Cimburova života od jeho příchodu do vesnice jako čeledína až k jeho smrti. Kniha se tak stává svérázným útvarem, kombinací kroniky a biografického románu.

V umělecky zralém období tvorby se Baar často vracel k některým motivům a zejména k lidským typům svých starších próz, aby je nyní očištěny od dřívějších jednostranností začlenil do svých zpravidla monograficky koncipovaných, ale žánrově velice pestrých románů. V prvním z těchto děl, dějově bohatě rozvinutém a dramaticky vyhroceném dvou-

dílném románu *Poslední soud* (*U Porazilů*, 1911; *Na děkanství*, 1911), ožívají některé motivy z Farské paničky v psychologicky ostré kresbě selky, která z vnitřní zloby živěné lakotou rozvede dva bratry, dožene jednoho k vraždě druhého, a nakonec zničí i svého poddajného syna – děkana, když se stane jeho hospodyní. Na rozdíl od dramatickosti *Posledního soudu* převládá v románě *Holoubek* (1921) klidný epický tok a detailní psychologická kresba charakteru. Spisovatel se v něm vrátil k tématu své prvotiny *Cestou křížovou* a vyličil život lidového venkovského kněze od maturity přes život v semináři, drobné konflikty s osadníky, panstvem i církevními kruhy až k farářově smrti. Konečně v novele *Skřivánek* (1912), kterou Baar po světové válce podstatně přepracoval, se idylicky humorný obraz selsky mazaného výměnkáře nakonec obrací v kritický obraz poměrů za republiky. V novele Baar vytvořil protějšek k Raisovu Pantátu Bezouškovi. Také *Skřivánek* putuje do Prahy a octne se tam v řadě humorných situací, ale když se rozhodne navštívit Prahu podruhé, aby ji spatřil v plné kráse nabyté samostatnosti, prožije jedno zklamání za druhým a vrátí se rozčarován domů.

Závěr Baarova díla tvoří obraz Klenčí a Chodska před r. 1848, chodská trilogie (*Paní komisarka*, 1923; *Osmačtyřicátníci*, 1924; *Lůsy*, 1925). Čtvrtou část plánované tetralogie Baar už nestačil napsat. V časové rozloze střídá ročních období Baar v trilogii zachytil neobyčejnou šíři událostí, přírodní proměny i folklórní zvyklosti kraje. Historický ráz knihy se přitom rodí z každodenního všedního života chodského maloměsta v podobě příznaků reakcí jeho jednotlivých složek. Páteří celého dění se stává selský stav, představovaný v trilogii několika výraznými typy, především nevolenou hlavou sedláků Králem. Jejich protihráči jsou jednak chalupníci, jednak radnici ovládající němečtí řemeslníci a s nimi spojení panští úředníci. Spor, který mezi oběma stranami vzplane o „lůsy“, bývalé královské lesy, kdysi rozdělené sedlákům, má tak vedle sociálního základu i národnostní ráz. Baar v něm jednoznačně straní sedlákům, v nichž vidí stále nositele tradic bojovného chodství a záštitu češství. Sociálně kritický korektiv svářejících se sedláků, v rozhořčení upadajících do sobectví vůči chudým chalupníkům, představuje v trilogii vlastenecká inteligence, reprezentovaná spisovatelkou B. Němcovou, kaplanem Fastrem a učitelským pomocníkem Jindřichem. Jimi vstupuje do díla duch národního obrozenského hnutí a jejich buditelské působení vytváří ideovou osnovu trilogie a zároveň i její citovou atmosféru, která vystupuje do popředí zejména ve chvílích, kdy se na scéně objevuje Němcová, postava, již Baar líčí se zvláštním zaujetím a láskou.

Kompozice trilogie se skládá ze dvou protichůdných složek: spor cechmistrů a chalupníků se sedláky tvoří výchozí dějový prvek díla, jeho dramatický moment pohánějící děj kupředu, zatímco líčení přírody i obsáhlé popisy folklórních scén, zejména zvyků připadajících na jednotlivé svátky, roční období nebo vířících se k určitým událostem, působí jako prvek

retardační, který zpomaluje tempo vyprávění a vtiskuje mu klidnou plynulost. Z napětí obou složek vzniká osobitý typ novodobé kroniky, jejíž váha nespočívá v časovém rozpětí zobrazovaných událostí, nýbrž v šíři synchronního záběru dění.

V trilogii se Baar projevil jako významný znalec historie svého kraje (s F. Teplým vydal také r. 1909 práci o dějinách Klenčí – *Klenčí, městečko na Chodsku*) i vynikající znalec jeho folklóru, který ostatně sám také sbíral a uplatnil ve svých souborech chodských pohádek (*Naše pohádky*, 1921; *Chodské povídky a pohádky*, 1922).

František Bartoš

/ 1837 - 1906 /

Filolog a folklorista, zakladatel moravského národopisu.

Soustavně se zabýval studiem moravských nářečí, vydával sbírky lidové slovesnosti a zápisy lidových zvyků a obřadů.

Byl synem hostinského, narodil se 16. 5. 1837 v Mladcové, která je dnes součástí Gottwaldova. Vystudoval v Olomouci německé gymnázium a na univerzitě ve Vídni (kde byl mj. žákem moravského historika a jazykovědce A. V. Šembery) latinu, řečtinu a češtinu. Působil pak na gymnáziích ve Strážnici na Slovácku, v Těšíně a od r. 1869 v Brně. Tam organizoval český kulturní život; z jeho podnětu také vznikla česká dívčí střední škola Vesna. Byl oceňován jako vynikající učitel (vzpomíná na něho s vděčností Jan Herben) a část jeho tvorby (literární a jazykové příručky, vydání děl české literatury a výbory z nich) souvisí přímo s jeho učitelským povoláním. Zemřel ve svém rodišti 11. 6. 1906.

Bartoš znal jako málokdo před ním i po něm venkovský lid své země a viděl v něm zdroj hodnot uměleckých i mravních. Lidovou slovesnost pokládal za součást národní literatury. Studoval moravská nářečí a svou *Dialektologii moravskou* (2 díly, 1886, 1895) a *Dialektologickým slovníkem moravským* (1906) položil první základy k jejich vědeckému zkoumání. Zajímal se o vše, co lid ve svém jazyku stvořil, o písně, pohádky, říkadla, stejně jako zaznamenával lidové zvyky, obyčeje a pověry. Knihami *Lid a národ* (1883), *Naše děti* (1888), *Moravský lid* (1892) se stal zakladatelem moravského národopisu. Sebral s pomocí přátel téměř tři a půl tisíce písní a vydal je ve sbírkách, jimiž navazoval na sbírky Sušilovy: *Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými* (1882), *Kytice z národních písní moravských* (1890) a *Národní písně moravské vnově nasbírané* (1900, 1901). Zaznamenával, za jakých příležitostí a v jakém prostředí se ta která píseň zpívá nebo jak vznikla, a tím dochoval cenný materiál pro pochopení sou-